

Szabó Tibor

A politikai bal- és jobboldal Bobbio-féle koncepciója

(Kritikák és válaszok)

„A baloldal válsága”, „Kétségek balról és a baloldaltól”, „Bajban a bal”, „Agonizál a baloldal”, „Baloldal nem létezik többé”, „A baloldalt maga alá temették a szovjet birodalom romjai”. Az 1989-es kelet-közép-európai változások után gyakran lehetett hasonló címeket olvasni a nyugat-európai és egyre gyakrabban a kelet-európai sajtóban. Volt, aki egyenesen azt kérdezte cikkének címében: „Balnak és jobbnak nem csak az útjelzőtáblán van értelme?”

Megannyi kérdés, amelyekre mindenki saját tapasztalatai, elméleti és politikai orientáció alapján próbált meg válaszolni. Az egyik leginkább figyelemreméltó álláspontot e kérdésben a XX. századi olasz politikai filozófia kiváló teoretikusa, Norberto Bobbio fejtette ki *Destra e sinistra. Ragioni e significati di una distinzione politica* című könyvében [1]. A széles körű elméleti ismeretekkel és nagy politikai tapasztalattal rendelkező tudós *sine ira et studio, elfogulatlan*, leíró, elemző és történeti módszerrel megírt könyvében egyértelműen és határozottan kiáll a jobboldal és a baloldal kategóriáinak használata és érvényessége mellett a jelen történelmi szituációban is. Könyve hamasosan best-seller lett az olasz könyvpiacra és rengeteg recenziót és reflexiót közöltek olasz és nem olasz lapok e könyve apropóján.

A kötet elején ő is felteszi a kérdést: „Létezik-e még baloldal és jobboldal? Ha létezik és elfoglalja a helyét, akkor lehet-e azt mondani, hogy teljes egészében elveszítette jelentőségét? Ha pedig még van valamennyi jelentősége, az miben áll?” A könyvből egyértelműen kitűnik, Bobbio hosszú idő óta követte e fogalmak eseménytörténetét. Már arra felfigyelt, hogy Jean-Paul Sartre az 1970-es években arról beszélt, hogy bal- és jobboldal „üres skatulyák”, amiknek nem felel meg semmi a valóságban. A neves olasz filozófus, Massimo Cacciari már 1982-ben azt kérdezte: „van-e még értelme bal csinálni?”. De követte az ellentétes kijelentéseket is, amelyek a dichotómia fenntartása mellett érveltek. Könyvében többek között idézi Claus Offe véleményét a kérdéstről, aki szerint „Európában úgy lesz a jövőben is, hogy a

politikai lelkek balra és jobbra oszlanak majd” (DS. 121.), vagy Noam Chomsky álláspontját, aki szerint a szovjet rendszer összeomlása új lehetőségeket biztosít a baloldal számára. (DS. 47.) Elemzi még számos nyugati (Isaiah Berlin, Thomas Nagel, Peter Glotz, Ernst Nolte, J.A. Laponce, Marco Revelli) és orosz (Alexander Djugin) szerző írását, így szinte minden érvet és ellenérvet ismer a kérdésről.

Ellenérvek és érvek

Könyve első részében éppen azokat az ellenvetéseket veszi számba, amelyek szerint a megkülönböztetésnek, egyáltalán a fogalmaknak, nincs többé jelentésük és jelentőségük. Abból indul ki, hogy a tudás minden területét „nagy dichotómiák” uralják és az emberre a *diádokban* való gondolkodás a jellemző, mint például egyén és közösség, piac és terv, magánszféra és köz-szféra, transzcendencia és immanencia, vagy barát és ellenség, igaz és hamis, szép és rút, úr és szolga, háború és béke (DS. 31., 44., 66., 132.). A diádokon belül megkülönböztet komplementer és antitetikus diádokat. A bal és jobb antitetikus, amennyiben kizárják egymást, hiszen nem lehet valaki egyszerre baloldali és jobboldali.

Bobbio ezután négy jelentős ellenérvet vizsgál meg alaposabban.

Az *első ellenérv* a fogalmakkal szemben az, hogy *idejétmúltak*. Ez az érv úgy hangzik, hogy „haszontalan továbbra is felosztani a politikai univerzumot ellentétes ideológiák alapján, mert már nem is léteznek ideológiák”. Az „ideológia válsága” nevezetes tézisével szemben Bobbio úgy véli, hogy az ideológiák tovább élnek, léteznek, sőt „semmi sincs ideologikusabb, mint az ideológia vége kifejezés” (DS. 33.). Ráadásul jobb és bal nem is csupán ideológiák, hanem egyúttal politikai programok.

A *második ellenérv* az, hogy *befejezetlen* a fogalompár. Nem elegendő felosztani ma a politikai mezőt két pólusra, ha egyszer látjuk, hogy van egy harmadik is, a *centrum*. Egy komplex plurális demokráciában inadekvát a túl tiszta különbségtétel a két ellentétes pólus között. A politika dichotómikus látásmódja egyre kevésbé kielégítő a versengő érdekek és vélemények világában. Bobbio erre az ellenérvre úgy válaszol, hogy hasonlattal él. A fekete és a fehér között van a szürke, az éj és a nappal között a szürkület. A szürke és a szürkület megléte nem von le semmit a két szélső fogalom létezéséből. A centrum léte *igazolja* és bizonyítja a két szélső érték létezését. A két szélső érték közé „bezárt harmadik” nem tünteti el, csak eltávolítja egymástól a balt és a jobbat. A „bezáró harmadik” egyesíti őket egy magasabb szintézisbe. Ez a dialektikus totalitás a *harmadik út* lényege. Bobbio szerint a triádás rendszer mindig válságidőszakban jön létre.

A *harmadik ellenérv* az, hogy a fogalompár léte *anakronisztikus*. Lényege, hogy a politikai mezőbe olyan új programok, problémák, mozgalmak kerültek be, amelyek nem léteztek, amikor a diáda megszületett s így az „elveszítette leíró erejét”. Bobbio itt a zöldeket és az abortusz problémáját és az ezekre adandó politikai reagálást említi. Az ellenérv továbbá azt is tartalmazza, hogy túl kell lépni jobbon és balon. Ez különösen akkor merül föl, ha valaki vereséget szenved és annak a részéről, aki a vereséget elszenvedte.

Ahogy a II. világháború után a jobboldal felbomlásáról beszéltek, most 1989 után a baloldalról, mert hiszen nincs szükség rá. A baloldal válságról ma leginkább a baloldaliak vagy a volt baloldaliak beszélnek. Bobbio viszont ezzel szemben úgy véli, hogy *nemcsak egy baloldal van*, hanem sokféle. A szovjet birodalom felbomlása után pedig el kell fogadni, hogy a kapitalista országokban megmaradt és működik a (sokféle) baloldal. Szerinte csak a kommunista baloldalnak van vége, a többi életben van.

A *negyedik ellenérv* úgy hangzik, hogy baloldal és jobboldal csak *fikciók*, igazából nem jelölnek semmi különbözőt. A mai problémák összetettsége és újszerűsége miatt körülbelül mindegyik ugyanazt mondja, hasonló programot dolgoznak kis, így nincs nagy eltérés közöttük. Bobbio ezt is felettébb kétségesnek tartja, mert egyértelműen vannak a politikai életben szélsőségesek és mérsékelték és megvan minden árnyalatuk is. Georges Sorel hiába volt az anarchoszindikalista és a szocialista mozgalom képviselője és Mussolini és Lenin csodálója egyszerre, mégis szélsőségesnek számított. Hitler magát előszeretettel nevezte „a világ legkonzervatívabb forradalmárának”, elkötelezettsége mégis egyértelmű volt.

Az ellenérvek cáfolása után Bobbio újabb érveket sorakoztat föl a baloldal és a jobboldal kifejezések tartalmának specifikálására. Hangoztatja, hogy Olaszországban még az 1990-es években is felbukkantak a kifejezések a *pártok nevében* is. Az Olasz Kommunista Párt átalakulása után a két párt neve: *Rifondazione Comunista* és *Partito Democratico della Sinistra* volt. A jobboldali pártok közül a volt fasiszta párt neve *Movimento Sociale Italiano. Destra Nazionale* volt. A pártok átalakulása után a baloldali párt, a Massimo d'Alema vezette jelenlegi tizenkét párti kormánykoalíció vezető pártja a *Democratici di Sinistra*.

A megkülönböztetés kritériumai

Bobbio ezután hosszan elemzi azokat a *kritériumokat*, amelyeket az egyes szerzők a jobb- és baloldalnak tulajdonítanak. Van, aki a jobboldalra a tradíció tiszteletét, a baloldalra az emancipáció hirdetését tartja jellemzőnek. Van, aki a jobboldal politikai tartalmát a hierarchia elfogadásában, a baloldalét az egyenlőség hirdetésében jelöli meg. Ezekkel kapcsolatban Bobbio kijelenti, hogy bal és jobb *nem a politikai ontológiához kapcsolódik, hanem a politikai topológiához*. Ez annyit jelent, hogy a dichotómiának *nincs fix tartalma*, amely egyszer és mindenkorra érvényes, hanem korok és helyzetek alapján különböző tartalmakat takarhat. A baloldal és a jobboldal ellentéte mindig megmarad, tartalmuk viszont állandóan változik.

Mégis, mi a baloldal és a jobboldal megkülönböztető kritériuma? – teszi fel a kérdést Bobbio. Szerinte az *alapkritérium* az egyenlőség, a szabadság és a béke. A könyvben hosszan elemzi az egyenlőség–egyenlőtlenség fogalompárt. A baloldalra az egyenlőség fogalmát alapvetőnek tartja: „Egyenlőség, igen, de kik között, miben és milyen kritériumok alapján?” (DS. 100.) A baloldalnak nem szabad az egyenlősítés felé haladnia, hiszen ez nivellálódáshoz vezet, a teljes egyenlőség pedig *utópia*. Az egyenlőség a *genus*, a faj tekintetében áll fenn, de az egyes ember vonatkozásában már

másképpen merül fel a kérdés. Bobbio példája hogy mindnyájan beszélünk, mindnyájan meghalunk, de minden egyes ember másként beszél és másképpen hal meg: az egyenlőség és az egyenlőtlenség tehát így együtt található meg az emberben. A baloldali politikai látásmód azonban egyértelműen *horizontális* jellegű (azaz a társadalmi egyenlőség látásmódja), míg a jobboldali *vertikális* (azaz a társadalmi egyenlőtlenség látásmódja) (DS. 97.).

Bobbio elemzése során végig elfogulatlanul beszél és analizál. Fő módszere a leírás volt. Tisztában van viszont azzal, hogy „a diádnak nagyon erős axiológikus konnotációja van”. A jobboldal és a baloldal analízise során a bármennyire elfogulatlan elemző is szembetalálja magát az *értékelés* mozzanatával. Alapvető felismerése Bobbiónak, hogy míg saját elképzeléseinket, programjainkat mindig pozitívnak látjuk és állítjuk be, addig politikai ellenfeleinket mindig negatívnak. Tehát egy jobboldali számára saját pártja mindig pozitív értékekkel bír, míg a baloldal negatívakkal és viszont. A könyv végén maga is bevallja és nem rejti véka alá baloldali politikai szimpátiáját, de ettől végig képes magát teljes egészében függetleníteni.

Kritikák és válaszok

Rendkívül érdekesek Bobbio fejtegetései azokkal az ellenvetésekkel kapcsolatosan amelyek a könyvében foglaltakkal kapcsolatban a kritikákban felmerültek. Ezeket három csoportba sorolja.

Az első ellenvetés azt tartalmazza, hogy Bobbio érvelése a *politikai archeológiába* sorolható, mert hiszen ma nincsen alánya a jobb- és baloldallnak (DS. 11.). Erre Bobbio azt válaszolja, hogy e tézis tarthatatlanságát legjobban éppen az mutatja, hogy a Berliini Fal leomlása után a bal- és jobboldal problémája továbbra is „a politikai vita középpontjában áll”. A megkülönböztetés egyébként is sokkal régebbi, minthogy leszűkíthető lenne a kapitalizmus és a szocializmus időszakára (DS. 12.). A napi politikai vitákban is, ha felmerül egy politikus vagy egy politikai irányzat neve, mindig azt firtatjuk, ő vagy mozgalma vajon baloldali vagy jobboldali. Értelmetlen kérdésfelvetés lenne ez? Bobbio szerint nem és ha azt válaszoljuk, hogy sem nem jobb, sem nem bal, akkor ez feltételezi, hogy ezeknek a fogalmaknak *van értelme* és a kérdező és a válaszoló ezt tudja is. Az sem lehet igazán jó ellenvetés, hogy egy bizonyos párt (vagy ember, tehetnénk hozzá) régebben baloldali volt, ma jobboldali lett, hiszen a kategóriákat itt is használjuk. Bobbio idézi Marcel Gauchet francia politológus véleményét, aki szerint „a bal- és jobboldal meghódította az egész planétát, a politika egyetemes kategóriái lettek” (DS. 16.).

A második ellenvetés szerint a diádnak van értelme, de a Bobbio-féle megkülönböztetés kritériumai nem elégségesek. Van, aki szerint a baloldalt az *erőszakmentesség* jellemzi. Bobbio ezt azzal utasítja el, hogy ez a demokratikus módszer jellemzője és nem a jobbé vagy a balé. Ezzel minden jobboldali kormányt az erőszak kormányának kellene tartanunk, ami abszurd lenne. Az erőszak csak a szélsőséges pártokra jellemző. Van, aki a felszabadító mozgalmakkal azonosítja a baloldalt. Bobbio ezt a kritériumot sem fogadja el, hiszen például az Ellenállási mozgalom sem kizárólag baloldali volt, elegendő csak De Gaulle szerepére gondolnunk.

A *harmadik ellenvetést* az úgynevezett kételkedők fogalmazzák meg, akik szerint ma már ezek a kritériumok nem elegendők. „Az ideológiák válsága, a morális ítéletek kritériumának változatossága, a politikai problémák egyre összetettebbé válása és technikai természetűe, a pluralizmus és a társadalmi hovatartozás rétegzettsége miatt minden polgár 'transzverzális' politikai szubjektum a bal/jobbs tengelyű sémához képest.” (DS. 23.). Emiatt más kritériumokat is fel kellene venni, mint például az emberi személyiség identitásának és autonómiájának, a kultúrák és a hovatartozás pluralizmusának, az erkölcsi értékek radikális kontextualitásának a kritériumát is. Erre az ellenvetésre Bobbio úgy válaszol, hogy ő sohasem állította, hogy a baloldal ma ugyanaz, mint tegnap volt, de ameddig fennmarad a társadalmi igazságtalanság és szenvedés, addig „fennmaradnak azok az ideálok” is, amelyeket a múltban fogalmaztak meg. Majd érvelése végén megismétli, hogy „makacs és meggyőződéses véleménye” szerint a baloldal két legfontosabb, azt a többi *toposztól* megkülönböztető értéke az egyenlőség és a szabadság. (Érdekes viszont hogy a békével nem foglalkozik.)

A politika tér-ontológiája és tér-metaforái

Milyen egyéb következtetés adódik Norberto Bobbio könyvéből? A politikai bal- és jobboldal elemzése közben érdekes és tanulságos *politikaelméleti* problémákra is kitér.

Az egyik ezek közül a jobb és bal *ontológiai státusza*. Bobbio több alkalommal is megfogalmazza, hogy e dichotómiának nincs ontológiai megfelelője, azaz nem rendelkezik ontológiai státusszal mint állandó, fix entitás. Nem lehet tehát megfeleltetni automatikusan, egy az egyben a fogalmat az ontológiai mező egy szegmensével. A dichotómia mégis rendelkezik tér-ontológiával, ami annyit jelent, hogy a megkülönböztetés a politika ontológiai terének *konfliktusaihoz* kapcsolódik. Az egyenlőség–egyenlőtlenség problémája nem csak fogalmi szintű, sőt, elsősorban *nem az*, hanem ontológiai, reális jelenség. A szegénység–gazdagság sem elsősorban tudományos kérdés, csak *azzá válik*, mert a politikai ontológia terében meglévő konkrét problémáról van szó. A bal és jobb megkülönböztetését a társadalmi és politikai valóságban megjelenő problémák kényszerítik ki. Ezek jellege természetesen változó, de a reájuk adandó válasz mindig is megítélhető a „baloldali” vagy a „jobboldali” kategóriákkal. A politika, ahogyan Bobbio fogalmaz, az antagonizmusok területe, a politikaelmélet fogalmai pedig ezeket írják le és elemzik.

A másik, a *tér-metaforákkal* függ össze (DS. 67.). Könyvéből rekonstruálható az a szemlélet, ahogyan Bobbio értelmezi a politikai topológiát [2]. A bal és jobb megkülönböztetés a politika *horizontális univerzumához* tartozik, mint ahogy az *első-hátsó* fogalompár (mint például a princepsz, vagy politikai előrs, avantgárd illetve a vezetettek esetében), vagy a *közeli-távoli* dichotómia (közelebb a balhoz: azaz *balközép* stb.). A politika *vertikális univerzumához* tartozik az *első-felső* fogalompár (alsóház, felsőház, alulról vagy felülről jövő változás) vagy a *felsőszíni-mély* összefüggés a változásokkal kapcsolatosan.

A tér-metaforákon túl Bobbio használja az *idő-metaforákat* is a politikai elemzésben (DS. 69). Az idő-metaforákhoz olyan fogalmak tartoznak, mint *újítók* illetve *konzervatívok*, vagy pedig a *haladók* és *tradicionalisták*.

Mindebből világosan látszik, hogy Bobbio tisztában van azzal, hogy a politika ontológiai síkján túl nagy jelentősége van a politikai *topológiának* is, amit egyrészt tér-metáforákkal, másrészt idő-metáforákkal hoz összefüggésbe. A politikai baloldal és jobboldal ezen belül csak részletkérdés. Bobbio tudja, hogy a bal-jobb dichotómia a politikai mezőnek csak egy, igaz emóciókkal telített s ezért igen jelentős területét fogja át. A dichotómiát elfogadja, létezését tényként tárgyalja, de emellett *differenciáltan* látja a bonyolult politikai és politikaelméleti problémákat. S, ha úgy tetszik, e komplex mező egy szegmensével, a politika horizontális univerzumának egy aspektusával foglalkozik e könyvében.

Tisztában van azzal is, Goethe szavait aposztrofálva, hogy a valóság mindig gazdagabb, mint az absztrakt tipológiák, mégis fontosnak tartja, hogy állást foglaljon egy olyan kérdésben, amely ma élénken foglalkoztatja nemcsak a tudósokat, hanem a mindennapi embert is. S válaszai figyelemre méltó álláspontját tükrözik századunk egyik kiemelkedő tudós-politikusának.

JEGYZETEK:

- 1 *Norberto Bobbio*: *Destra e sinistra. Ragioni e significati di una distinzione politica*, (Nuova edizione riveduta e ampliata con una risposta ai critici), (Jobb és bal. Egy politikai megkülönböztetés érvei és jelentései. (Átdolgozott és kibővített új kiadás a kritikusoknak adott válaszokkal), Roma, 1995. Donzelli editore (A szövegben: DS.)
- 2 A politikai topológiáról l. még: *Roberto D'Alimonte*: *Spazio politico*, (A politikai tér), in: *Dizionario di politica*, (szerk.: *Bobbio - Matteucci - Pasquino*), Torino, 1983. UTET, 1113–1115. o.